

ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО І ЦИВІЛЬНИЙ ПРОЦЕС; СІМЕЙНЕ ПРАВО; МІЖНАРОДНЕ ПРИВАТНЕ ПРАВО

УДК 347.9

DOI <https://doi.org/10.32782/TNU-2707-0581/2024.3/05>

Баранкова В.В.

Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

ОСОБЛИВОСТІ ЗАСОБІВ ДОКАЗУВАННЯ У НОТАРІАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ

Статтю присвячено дослідженню поняття та ознак доказів у нотаріальному провадженні, специфічних рис засобів доказування у нотаріальному процесі, особливостей правил визначення допустимості, належності, достовірності доказів у нотаріальних справах.

Сформульовано визначення доказів у нотаріальному процесі як фактичних даних, на підставі яких встановлюється наявність або відсутність юридичних фактів, що необхідно встановити для вчинення нотаріальної дії і постановлення законного та обґрунтованого нотаріального акту. Надано характеристику ознак доказів у нотаріальній справі.

Визнається, що специфічною у процесі доказування в межах нотаріального провадження є сукупність засобів доказування, яку можна вирізнити через аналіз положень нотаріального законодавства. Окреслюється система засобів доказування у нотаріальному процесі, яка охоплює письмові докази, що використовуються практично у всіх нотаріальних справах; висновки експертів та показання свідків, що володіють принциповою відмінністю у нотаріальному процесі від цивільного процесу.

Обґрунтовується, що пояснення учасників нотаріальної дії не є окремим засобом доказування, а мають розглядатися як різновид письмових доказів, позаяк доказового значення набувають лише у тому випадку, коли піддаються відповідному письмовому оформленню з дотриманням вимог до документів, що подаються для вчинення нотаріальної дії.

Наголошується, що різновидом письмових доказів, що досліджуються при вчиненні нотаріальної дії, слід вважати відомості, що отримуються з єдиних та державних реєстрів. Використання інших засобів доказування у нотаріальному процесі має певну специфіку і здійснюється у випадках, передбачених законом.

Висновується, що висновок експерта у нотаріальному провадженні також має своєю специфіку, зумовлену безспірністю предмета нотаріальної діяльності. Використання такого засобу доказування передбачено законом лише для усунення сумнівів нотаріуса щодо справжності поданого документа – доказу. Зважаючи на відсутність належного унормування питань призначення та процесуального оформлення участі експерта, констатується проблемність реалізації пропозицій щодо розширення повноважень нотаріуса щодо призначення експертизи у нотаріальній справі.

Визначаються правила належності, допустимості, достатності й достовірності доказів при вчиненні нотаріальних дій.

Ключові слова: нотаріус, нотаріальні органи, доказування у нотаріальному процесі, докази нотаріальному процесі, засоби доказування, оцінка доказів у нотаріальному провадженні.

Постановка проблеми. Нотаріальна діяльність як форма охорони та попереджувального захисту цивільних прав здійснюється у двох формах: вчення нотаріальних дій та реалізація консультативних та роз'яснювальних повнова-

жень нотаріусів. Правовим результатом вчинення нотаріальної дії є вплив на зміст статусу заінтересованих осіб – її учасників, що віднаходить своє закріплення у відповідному нотаріальному акті – документі.

Законність та обґрунтованість нотаріального акту безпосередньо зумовлені ефективністю доказової діяльності, що охоплює собою такі елементи як вказівка на факти, визначення, подання (витребування), дослідження та оцінку доказів, які містять інформацію про фактичний склад нотаріальної справи. Встановлення обставин, що мають юридичне значення для вчинення нотаріальної дії, здебільшого відбувається на підставі пізнавальної процесуальної діяльності нотаріуса, об'єктом якої, крім цих фактів, є докази, що подаються на підтвердження їх наявності або відсутності. При цьому нотаріальне законодавство практично не унормовує елементів доказової діяльності, поняття та якостей доказів, особливостей дослідження й різновидів засобів доказування у нотаріальних справах, хоча нотаріальна практика вочевидь цього потребує.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням доказів та доказування присвячували свої роботи такі науковці як Білозерська Є.І., Лежух Т.І., Рудько К.А., Сакара Н.Ю., Токарчук Л.М., Руда Т.В., та інші. Визначення та ознаки доказів у нотаріальному процесі потребують подальшого наукового висвітлення та дослідження, а специфіка засобів доказування, правил їх належності та допустимості, особливості їх дослідження у нотаріальному процесі наразі є предметом дискусій та мають отримати відповідне наукове підґрунтя їх належного унормування в інтересах нотаріальної та судової практики, адже доказова сила нотаріальних актів – документів своєю чергою залежить від ефективності проведення попередньо процесуальних дій щодо збирання, дослідження та оцінки доказів при вчиненні нотаріальної дії.

Постановка завдання. Метою даного дослідження є визначення специфічних рис доказів у нотаріальному процесі стосовно цивільного; окреслення особливостей системи засобів доказування у нотаріальних справах, а також практичних аспектів оцінки їх належності та допустимості та формулювання пропозицій щодо відповідного унормування зазначених питань у чинному нотаріальному законодавстві.

Виклад основного матеріалу. Правова характеристика змісту основних елементів доказування у нотаріальному процесі можлива лише з урахуванням з'ясування визначення та характеристик доказів у нотаріальному провадженні, оскільки нотаріальне законодавство, на жаль, питання про докази та доказування практично не регулює [1, с. 3]. Натомість зазначене не означає, що ці кате-

горії відсутні у нотаріальному процесі. У Порядку вчинення нотаріальних дій нотаріусами України, затвердженому Наказом Міністерства юстиції України 22 лютого 2012 р. (далі – Порядок), неодноразово вживається термін «докази», проте, на жаль, без жодного законодавчого визначення змісту та ознак цього поняття.

Звернення до визначення доказів у нормах українського процесуального права дозволяє виявити певну закономірність. Конструкції усіх статей права, що визначають поняття доказів у традиційних процесуальних галузях, є однаковими: в одній частині формулюється визначення їх як фактичних даних, на підставі яких у встановленому законом порядку суд (або відповідний правозастосовний орган) встановлює наявність чи відсутність певних обставин, що мають значення для справи; в наступній частині цих же статей визначається низка певних засобів, що містять доказову інформацію і здатні підтвердити чи спростувати існування певних фактів, встановлення яких має значення для конкретної юридичної справи.

Ідеї про судові докази як єдність фактичних даних, що закріплені у передбаченій законом процесуальній формі, сформульовані та висловлені у низці робіт представників науки традиційного процесуального права [2; 3, с. 51; 4, с. 114; 5, с. 11; 6, с. 100].

Виходячи з основних положень процесуальної доктрини дозування, докази у нотаріальному процесі слід визначати як єдність фактичних даних і засобів доказування, що взаємопов'язані як зміст і процесуальна форма.

Серед основних ознак нотаріальних доказів, можна навести наступні:

- це фактичні дані, тобто відомості про факти;
- це відомості не про будь-які факти, а тільки про ті, що підлягають встановленню у конкретній нотаріальній справі. Зазначена ознака доказів й характеризує їх належність;
- нотаріальний процесуальний закон передбачає, що обставини нотаріальної справи встановлюються не у довільний спосіб, а саме тими засобами і в тому порядку доказування, які зазначені в самому законі (зокрема, статті 42, 46 Закону, глава 2 розд.1 Порядку вчинення нотаріальних дій нотаріусами України, затвердженого наказом Міністерства юстиції України від 22 лютого 2012 р., далі – Порядок).

Отже, доказами у нотаріальному процесі є фактичні дані, на підставі яких встановлюється наявність або відсутність юридичних фактів, що необхідно встановити для вчинення нотаріальної

дії і постановлення законного та обґрунтованого нотаріального акту.

Специфічною у процесі доказування в межах нотаріальної справи є сукупність засобів доказування, яку можна вирізнити через аналіз положень нотаріального законодавства. Система засобів доказування у нотаріальному процесі охоплює письмові докази, що використовуються практично у всіх нотаріальних справах; висновки експертів та показання свідків, що володіють принциповою відмінністю у нотаріальному процесі від цивільного процесу.

У літературі висловлено пропозиції до засобів доказування у нотаріальних справах відносити й пояснення заявників, заінтересованих осіб та їх представників [1, с. 6; 7]. Справді, нотаріальна процедура передбачає можливість використовувати пояснення заінтересованих у вчиненні нотаріальної осіб в особистому спілкуванні не тільки під час вчинення нотаріальної дії, але й при реалізації роз'яснювальних та консультативних повноважень нотаріуса. При цьому в обох випадках таке використання не є засобом передачі доказової інформації, яку можна покласти в підставу обґрунтування існування чи відсутності певних юридичних фактів, що становлять предмет доказування у першому випадку, і взагалі не становлять складову процесу доказування у другому. Реалізація нотаріусом функції надання правової допомоги поза межами вчинення нотаріальної дії взагалі не підкорюється вимогам нотаріальної процесуальної форми, тому, відповідно, в такому випадку взагалі не йдеться не тільки про засоби доказування, а й про наявність процесу доказування як складової пізнавальної діяльності нотаріуса, яка все ж таки тут також здійснюється.

Із наданням статусу засобу доказування поясненням учасників нотаріальної дії погодитися також не можна з огляду на те, що вони мають розглядатися як різновид письмових доказів, позаяк доказового значення набувають лише у тому випадку, коли піддаються відповідному письмовому оформленню. Більше того, така інформація має бути письмово оформлена з дотриманням вимог до документів, що подаються для вчинення нотаріальної дії (ст. 47 Закону «Про нотаріат», глава 8 розділу 1 Порядку вчинення нотаріальних дій нотаріусами України).

Необхідність надання письмових доказів для вчинення нотаріальної дії закріплено у багатьох положеннях Порядку (наприклад, вимоги п.п. 1.2. п. 1 гл. 2 розд. П; підп. 3.3. п. 3 гл. 5 розд. П; п.п. 2 п. 2 гл. 8 розд. П; п.п. 1.13 п. 1 гл. 10 розд. П

Порядку тощо). У нотаріальному законодавстві це практично єдиний засіб доказування, який застосовується при вчиненні майже кожної нотаріальної дії.

Різновидом письмових доказів, що досліджуються при вчиненні нотаріальної дії, слід вважати відомості, що отримуються з єдиних та державних реєстрів.

Використання інших засобів доказування у нотаріальному процесі має певну специфіку і здійснюється у випадках, передбачених законом. Так, відповідно до ч. 2 ст. 51 Закону документ, справжність якого викликає сумнів у нотаріуса, може бути ним затримано і направлено на експертизу. З аналізу наведеної статті випливає та суттєва обставина, що висновок експерта підтверджує тільки справжність певного документу – письмового доказу, а не існування чи відсутності певного юридичного факту.

Отже, висновок експерта у нотаріальному провадженні також має своєрідну специфіку, зумовлену безспірністю предмета нотаріальної діяльності.

Судова практика свідчить про наявність потреби розширити застосування повноважень нотаріуса щодо призначення експертизи у нотаріальному процесі. Так, у Постанові Херсонського апеляційного суду від 14 грудня 2021 р. за апеляційною скаргою Особи 1 на рішення Херсонського міського суду Херсонської області від 22 червня 2021 року у справі за позовом Особи 1 до Приватного нотаріуса Херсонського міського нотаріального округу, третя особа, яка не заявляє самостійних вимог на предмет спору – Особа 2 про визнання незаконною та скасування постанови нотаріуса, зобов'язання вчинити дії містяться висновки суду щодо можливості призначення експертизи у випадках вчинення нотаріальних дій з іноземним елементом. Зокрема, там зазначено, що згідно ст. 8 Закону «Про міжнародне приватне право» при застосуванні права іноземної держави суд чи інший орган встановлює зміст його норм згідно з їх офіційним тлумаченням, практикою застосування і доктриною у відповідній іноземній державі. З метою встановлення змісту норм права іноземної держави суд чи інший орган може звернутися в установленому законом порядку до Міністерства юстиції України чи інших компетентних органів та установ в Україні чи за кордоном або залучити експертів. Правила цього Закону про визначення права, що підлягає застосуванню судом, поширюються на інші органи, які мають повноваження вирішувати питання про право, що підлягає застосуванню. (ч. 4 ст. 4 Закону).

Згідно ч. 1 ст. 98 Закону України «Про нотаріат» нотаріуси відповідно до законодавства України, міжнародних договорів застосовують норми іноземного права.

Системний аналіз наведених норм матеріального права, на думку суду, свідчить про наявність у нотаріусів України повноважень застосовувати під час вчинення нотаріальних дій норм іноземного права, з метою встановлення їх змісту звертатися в установленому законом порядку до Міністерства юстиції України чи інших компетентних органів та установ в Україні чи за кордоном або залучати експертів, а також брати до уваги подані учасниками спірних правовідносин документи, що підтверджують зміст норм права іноземної держави [8].

Зважаючи на відсутність належного унормування питань призначення та процесуального оформлення участі експерта, маємо констатувати проблемність реалізації вищезазначених пропозицій.

Тим більше не можна погодитись із твердженнями про те, що, з огляду на допустимість у нотаріальному процесі аналогії права й аналогії закону, під час призначення виду експертизи у нотаріальному процесі слід виходити з Інструкції про призначення та проведення судових експертиз, затвердженої Наказом Міністерства юстиції 8 жовтня 1998 р. № 53/5. [9, с. 25]. По-перше, аналогія права та закону у нотаріальній процесуальній діяльності неприпустима, адже за методом регулювання вона підкорюється правилу, відповідно до якого дозволено лише те, що встановлено законом. По-друге, у літературі справедливо зазначалося, що призначення таких експертиз нотаріусом означало б, що ці факти для нотаріуса не є очевидним, їх встановлення потребує спеціальних знань у окремих сферах, яких в нотаріуса немає [10, с. 61], а отже, не відповідає функціонуванню нотаріату як органу безспірної цивільної юрисдикції.

Нотаріальне законодавство передбачає три види нотаріальних дій за участю свідків – посвідчення заповітів (п.п. 1.11 п. 1 гл. 3 розд. П Порядку), вжиття заходів щодо охорони спадкового майна (п.п. 3.1. п. 3 розд. П Порядку) і вчинення морських протестів (ст. 95 Закону). При цьому тільки третій випадок можна розглядати як приклад використання особливого засобу доказування – показань свідків, які б містили певну інформацію у справі. У випадку ж посвідчення заповіту або складання акту опису спадкового майна свідки не дають показань, не передають нотаріусу жодної

доказової інформації, необхідної для нотаріального провадження, а практично відіграють роль своєрідних понять.

Повноваження нотаріуса щодо забезпечення доказів, необхідних для ведення справ в органах іноземних держав не розглядаються відповідно до ст. 34 Закону як окрема нотаріальна дія. Враховуючи, що дії для забезпечення доказів провадяться відповідно до цивільного процесуального законодавства України (ч. 2 ст. 102 Закону), то засоби доказування, отримані та досліджені нотаріусом у такому випадку не мають розглядатися як засоби доказування у нотаріальній справі. Отримана у такий спосіб доказова інформація тільки забезпечується нотаріусом, натомість використовується не для встановлення фактів, що входять до предмету доказування у конкретній нотаріальній дії, а зуживається фактично поза межами нотаріального процесу і сфери нотаріальної юрисдикції іншими правозастосовними органами в інших юридичних справах.

З огляду на предмет доказування нотаріус вирішує питання щодо належності, допустимості, достатності й достовірності доказів. Належність доказів – це правило, яке ґрунтується на такій ознаці доказів, як їх здатність підтверджувати певні факти, необхідні для вчинення нотаріальної дії. При цьому нотаріус виходить, як вже зазначалося, з предмету доказування та доказів, визначених нотаріальним законодавством.

Допустимість засобів доказування – це відповідність їх процесуальної форми вимогам Закону. Практично дотримання цього правила у нотаріальному процесі зводиться до наступного. По-перше, не можна підтверджувати факти, які мають значення для можливості здійснення нотаріальної дії, жодними іншими засобами доказування, окрім передбачених законом. По-друге, для кожного конкретного факту Закон встановлює низку відповідних засобів доказування. Заінтересована особа має подати один з визначених у законодавстві документ – доказ, який є в її розпорядженні на підтвердження цього факту (наприклад, п.п. 1.3 п. 1 гл. 10 розд. П Порядку). По-третє, до документів, які подаються для виконання нотаріальних дій, встановлюються певні вимоги, що забезпечують законність та обґрунтованість нотаріальних дій (вимоги ст. 47 Закону).

Достатність доказів оцінюється нотаріусом з урахуванням їх належності та допустимості. Для вчинення нотаріальної дії заінтересована особа має подати докази на підтвердження всіх фактів, встановлення яких для даної справи є необхідним

за Законом. Нотаріус не вправі вчинити нотаріальну дію й постановити нотаріальний акт, якщо відсутній будь-який із зазначених Законом доказів, оскільки такий нотаріальний акт буде необґрунтованим. Разом з тим слід особливо наголосити на тому, що нотаріус не має права вимагати від заінтересованої особи документів чи відомостей, які не мають відношення до вчинюваної нотаріальної дії.

Визначення достовірності доказів у нотаріальному процесі зводиться до перевірки справжності письмових документів. З точки зору теорії доказів здебільшого це офіційні документи, тобто письмові матеріали, що виходять від державних установ, посадових осіб і складені в порядку здійснення посадових обов'язків. До них належить велика група документів, яку можна поділити на певні підгрупи. Це документи, що виходять від: органів влади та місцевого самоврядування; посадових осіб органів державного управління; судових органів; посадових осіб державних установ, підприємств і організацій тощо.

Дати оцінку такому письмовому доказу – означає проаналізувати всі його якості з токи зору справжності відомостей, що в ньому містяться. Якщо ж справжність поданого документу викликає у нотаріуса сумнів, він, як вище зазначалося, вправі затримати цей документ і направити його на експертизу.

Висновки. Виходячи з основних положень процесуальної доктрини дозування, докази у нотаріальному процесі слід визначати як єдність фактичних даних і засобів доказування, що взаємопов'язані як зміст і процесуальна форма.

Отже, доказами у нотаріальному процесі є фактичні дані, на підставі яких встановлюється наявність або відсутність юридичних фактів, що необхідно встановити для вчинення нотаріальної дії і постановлення законного та обґрунтованого нотаріального акту.

Специфічною у процесі доказування в межах нотаріальної справи є сукупність засобів доказування, яку можна вирізнити через аналіз положень нотаріального законодавства. Система засобів доказування у нотаріальному процесі охоплює письмові докази, що використовуються практично у всіх нотаріальних справах; висновки експертів та показання свідків, що володіють принциповою відмінністю у нотаріальному процесі від цивільного процесу.

Твердження та формулювання волевиявлення заінтересованих осіб – учасників нотаріальної дії також мають доказове значення у нотаріальній справі, але вони все одно мають бути оформлені письмово, тому доцільно розглядати їх як різновид письмових доказів у нотаріальному провадженні, розповсюджуючи на них правила вимог, що ставляться до документів – доказів, що подаються для вчинення нотаріальних дій.

Список літератури:

1. Білозерська Є.І. Докази та доказування у нотаріальному процесі: Автореф. дис.... канд. юрид. наук: 12.00.03. Київ, 2013. 21 с.
2. Сакара Н.Ю., Докази і доказування у цивільному процесі в умовах воєнного стану у практиці Верховного Суду. Режим доступу: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/2022_prezent/2022_11_18_Sakara_18_11_2022.pdf
3. Токарчук Л.М. Судові докази та їх форма в цивільному процесі України: перспективи змін у конструкції. *Київський часопис права*. 2022. № 4. С. 50–58.
4. Рудько К. А. Доказування у цивільному процесі України. *Приватне та публічне право*. 2020. № 3. С. 113–116.
5. Руда Т. В. Докази і доказування в цивільному процесі України та США: порівняльно-правовий аналіз: автореф. дис.... к.ю.н.: 12.00.03. Київ, 2012. 21 с.
6. Лежух Т. І. Загальна характеристика доказів у цивільному процесі України. *Національний юридичний журнал: теорія та практика (Jurnalul juridic national: teorie și practică)*. 2014. С. 99–104.
7. Білозерська Є.І. Пояснення заявників, заінтересованих осіб та їх представників як засіб доказування в нотаріальному процесі. *Часопис Київського університету права*. 2012. № 3. С. 203–208.
8. Постанова Херсонського апеляційного суду від 14 грудня 2021 р. Режим доступу: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/101928666>
9. Костицький М. В. Використання спеціальних психологічних знань в нотаріальному процесі. *Юридична психологія та педагогіка*. 2013. № 2. С. 22–29.
10. Крижевська О.О. Особи, які сприяють нотаріусу у вчиненні нотаріального провадження. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. Серія Право*. 2021. Вип. 68. С. 58–66.

**Barankova V.V. PECULIARITIES OF MEANS OF EVIDENCE PROVISION
IN THE NOTARIAL PROCESS**

The article is devoted to the study of the concept and features of evidence in notarial proceedings, specific features of means of evidence provision in the notarial process, peculiarities of the rules for determining the admissibility, relevance and reliability of evidence in notarial cases.

The author formulates the definition of evidence in the notarial process as factual data on the basis of which the presence or absence of legal facts is established, which must be established for the performance of a notarial act and the issuance of a lawful and justified notarial deed. The author describes the features of evidence in notarial proceedings.

It is recognised that a set of means of proof is specific to the process of evidence provision within the framework of notarial proceedings, which can be distinguished through the analysis of the provisions of notarial legislation. The author outlines the system of means of proof in the notarial process, which includes written evidence used in almost all notarial cases, as well as expert opinions and witness testimony, which have a fundamental difference in the notarial process from civil proceedings.

The author substantiates that the explanations of participants to a notarial act are not a separate means of proof, but should be considered as a type of written evidence, since they acquire evidentiary value only if they are subject to appropriate written documentation in compliance with the requirements for documents submitted for a notarial act.

The author also emphasises that the information obtained from unified and state registers should be considered a type of written evidence which is examined when performing a notarial act. The use of other means of proof in the notarial process has a certain specificity and is carried out in cases provided for by law.

It is concluded that an expert's report in notarial proceedings also has a particular specificity due to the indisputability of the subject matter of the notarial activity. The use of such a means of proof is provided for by law only to eliminate the notary's doubts about the authenticity of the submitted document – evidence. Given the lack of proper regulation of the issues of appointment and procedural registration of expert participation, the author notes the problematic nature of implementing proposals to expand the powers of a notary to appoint an expert in a notarial case.

This article also defines the rules of relevance, admissibility, sufficiency and reliability of evidence in the performance of notarial acts.

Key words: *notary, notary bodies, evidence in the notarial process, proving in the notarial process, means of proof, assessment of evidence in notarial proceedings.*